

नवोदित लेखकांसाठी कृत्रिम बुद्धिमत्ता (एआय) : एक साहाय्यक साधन

प्रा. डॉ. बी. आर. दहिफळे*

मराठी विभाग प्रमुख, महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय उदगीर, ता. उदगीर जि. लातूर

शोध सार

एकविसाव्या शतकात ज्ञाननिर्मिती, अभिव्यक्ती आणि सर्जनशीलतेच्या क्षेत्रात जे आमूलाग्र परिवर्तन घडून आले आहे, त्यामध्ये कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वाटा निर्णायक ठरतो. संगणकीय तंत्रज्ञानाच्या सुरुवातीच्या अवस्थेत जिथे यंत्रे केवळ आदेशांचे पालन करणारी साधने होती, तिथे आज ती मानवी भाषेचे आकलन करणारी, विश्लेषण करणारी आणि काही प्रमाणात सर्जनशीलतेची नक्कल करणारी प्रणाली बनली आहेत. विशेषतः लेखन, संशोधन, संपादन आणि भाषिक प्रक्रिया या क्षेत्रांत एआयचा वाढता वापर लक्षवेधी ठरतो आहे. अशा परिस्थितीत नवोदित लेखकांसाठी एआय हे केवळ तांत्रिक नव्हे तर बौद्धिक आणि सर्जनशील साहाय्यक साधन म्हणून कसे कार्य करते? याचा सखोल अभ्यास करणे आवश्यक ठरते

बीज शब्द: कृत्रिम बुद्धिमत्ता, ज्ञाननिर्मिती, अभिव्यक्ती, सर्जनशीलता, संगणकीय तंत्रज्ञान, भाषा आकलन, विश्लेषण, सर्जनशीलतेची नक्कल

Received: 02/12/2025

Accepted: 17/01/2026

Published: 31/01/2026

*Corresponding Author:

प्रा. डॉ. बी. आर. दहिफळे

Email: brdahiphale68@gmail.com

स्वरूप

साहित्यनिर्मिती ही मानवी सर्जनशीलतेची सर्वोच्च अभिव्यक्ती मानली जाते. शब्द, भावना, अनुभव, समाजभान आणि वैचारिक जाणीव यांच्या संयोगातून साहित्य जन्माला येते. परंतु एकविसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि विशेषतः कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या उदयानंतर साहित्यनिर्मितीच्या प्रक्रियेत आमूलाग्र बदल घडताना दिसत आहेत. आज लेखन ही केवळ वैयक्तिक प्रेरणेवर आधारित प्रक्रिया राहिलेली नसून तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने वाटचाल करित आहे. विशेषतः जे लेखनप्रवासाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यावर आहेत; अशा नवोदित लेखकांसाठी कृत्रिम बुद्धिमत्ता हे एक प्रभावी साहाय्यक साधन म्हणून पुढे येत आहे.

नवोदित लेखकांसमोर कल्पनांची मांडणी, भाषिक शुद्धता, शैलीनिर्मिती, विषयाची खोली, संदर्भाची उपलब्धता आणि

आत्मविश्वासाचा अभाव अशी अनेक आव्हाने असतात. या पार्श्वभूमीच्या अनुषंगाने कृत्रिम बुद्धिमत्तेवर (एआय) आधारित साधने लेखकाला केवळ लेखन सुलभ करून देत नाहीत, तर लेखनप्रक्रियेतील अनेक अडथळे दूर करण्यास मदत करतात. मात्र याचबरोबर एआयमुळे सर्जनशीलतेचे मानवी अधिष्ठान कमी होईल का? मौलिकता नष्ट होईल का? साहित्य यांत्रिक बनेल का? असे अनेक प्रश्नही उपस्थित होतात. या संशोधनाचा उद्देश म्हणजे नवोदित लेखकांसाठी कृत्रिम बुद्धिमत्ता हे 'लेखकाचे पर्याय' नसून 'लेखकाचे साहाय्यक' कसे आहे? याचे सखोल, विश्लेषणात्मक आणि संतुलित परीक्षण करणे.

लेखन ही मानवी संस्कृतीतील अत्यंत मूलभूत आणि सर्जनशील प्रक्रिया मानली जाते. लेखकाचा अनुभव, संवेदनशीलता, वैचारिक भूमिका, सामाजिक जाणिव आणि भाषिक कौशल्य यांच्या संयोगातून साहित्यनिर्मिती घडते. विषयाची मांडणी कशी करावी?

योग्य शब्दांची निवड कशी करावी? भाषेचा प्रवाह कसा राखावा? संशोधनात्मक लेखनात संदर्भाची सांगड कशी घालावी? किंवा कल्पनात्मक लेखनात कथानकाची सुसंगती कशी साधावी? हे प्रश्न त्यांना वारंवार भेडसावतात. अशा वेळी कृत्रिम बुद्धिमत्ता एक मार्गदर्शक, साहाय्यक आणि कधी कधी आत्मविश्वास वाढवणारे साधन ठरू शकते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- कृत्रिम बुद्धिमत्तेची संकल्पना व स्वरूप स्पष्ट करणे
- नवोदित लेखकांच्या लेखनप्रक्रियेत एआयची भूमिका विशद करणे
- सर्जनशील लेखनात एआयच्या वापराचे फायदे व मर्यादा विश्लेषित करणे
- नैतिक, सांस्कृतिक व भाषिक प्रश्नांचा विचार करणे
- मराठी साहित्याच्या संदर्भात भविष्यातील दिशा सुचवणे

१. कृत्रिम बुद्धिमत्ता : संकल्पना, विकास आणि साहित्यनिर्मितीतील प्रवेश

कृत्रिम बुद्धिमत्ता हा मानवी बुद्धिमत्तेने निर्माण केलेला चमत्कार आहे. या तंत्रज्ञानामुळे अनेक अद्भुत गोष्टी साध्य होऊ शकतात. या तंत्रज्ञानाच्या विकासाचा वेग विलक्षण आहे. येत्या काळात ते आपल्याही कळत-नकळत दैनंदिन जीवनाचा महत्त्वाचा भाग बनणार आहे. जगामध्ये एआय वापरणाऱ्यांची टक्केवारी पाहता एआयचा सर्वात जास्त उपयोग भारतीयच करत असल्याचे दिसून आलेले आहे. कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही संगणकशास्त्रातील अशी संकल्पना आहे की, जिचा उद्देश मानवी बुद्धिमत्तेप्रमाणे विचार करू शकणारी, शिकवू शकणारी आणि निर्णय घेऊ शकणारी प्रणाली निर्माण करणे हा आहे.

शिकण्याची क्षमता असलेले संगणकीय सॉफ्टवेअर म्हणजे कृत्रिम

बुद्धिमत्ता. या शिकण्यातून नव्याने उद्भवलेल्या परिस्थितीत माणसासारखे निर्णय घेण्याची क्षमता संगणकामध्ये येऊ शकते. अॅलन ट्युरिंग यांना कृत्रिम बुद्धिमत्तेचे जनक मानले जाते. त्यामुळे त्यांच्यापासून सुरु झालेल्या कृत्रिम बुद्धिमत्तेबाबतच्या चर्चेला त्यांची ट्युरिंग चाचणी महत्त्वपूर्ण, वैशिष्ट्यपूर्ण, चिथावणी देणारी आणि चिरस्थायी योगदान देणारी होती. 1956 मध्ये जॉन मॅकार्थी, मार्विन मिनस्की आणि अॅलन नोवेल यांनी 'कृत्रिम बुद्धिमत्ता अर्थात AI' या संकल्पनेला जन्म दिला. त्यांनी डार्टमाऊथ कार्यशाळा आयोजित केली, या कार्यशाळेमध्ये AI ला एक स्वतंत्र शाखा म्हणून परिभाषित करण्यात आले. येथे संगणक तज्ञांनी कल्पना केली की, संगणक मानवासारखा विचार करू शकतो. या काळात AI संशोधनाची लाट सुरु झाली आणि विविध अल्गोरिदम व प्रणाली विकसित करण्याच्या दिशेने काम सुरु झाले. भाषा समजून घेणे, भाषिक नमुने ओळखणे आणि नव्या मजकुराची निर्मिती करणे ही एआयची महत्त्वाची क्षमता ठरली.

साहित्यनिर्मितीच्या क्षेत्रात एआयचा प्रवेश हा तुलनेने अलीकडचा असला, तरी त्याचा प्रभाव झपाट्याने वाढत आहे. सुरुवातीला शब्दसुधारणा, व्याकरण तपासणी आणि शब्दकोशावर आधारित मदतीपुरती मर्यादित असलेली एआय साधने आज कथानक सुचवणे, कवितेचे प्रारूप देणे, लेखाची संरचना मांडणे, संदर्भ शोधणे आणि भाषांतर करणे अशा विविध पातळ्यांवर कार्यरत आहेत.

मराठीसारख्या भारतीय भाषांमध्ये एआयचा वापर अद्याप मर्यादित असला, तरी नव्या तंत्रज्ञानामुळे स्थानिक भाषांतील साहित्यनिर्मितीस नवे क्षितिज खुले होत आहे. नवोदित लेखकांसाठी ही स्थिती अत्यंत महत्त्वाची आहे, कारण मर्यादित साधनसामग्री आणि मार्गदर्शनाच्या अभावात एआय एक प्रकारचे 'डिजिटल मार्गदर्शक' ठरते.

२. नवोदित लेखकांच्या लेखनप्रक्रियेत एआयचे साहाय्यात्मक स्वरूप

नवोदित लेखकाची लेखनप्रक्रिया अनेक टप्प्यांत विभागलेली असते. कल्पनास्फूर्ती, प्रारूप लेखन, पुनर्लेखन, भाषासंस्कार आणि अंतिम सादरीकरण; या प्रत्येक टप्प्यावर एआय प्रभावी साहाय्य देऊ शकते. उदाहरणार्थ, विषय सूचत नसताना एआय कल्पनांची यादी देऊ शकते. सुरुवातीचा परिच्छेद कसा लिहावा? याबाबत दिशा देऊ शकते. कथानकाची रचना संतुलित आहे की नाही? याबाबत सूचनाही करू शकते.

भाषिक पातळीवर नवोदित लेखकांना शब्दसंपत्तीचा अभाव, वाक्यरचनेतील विसंगती किंवा व्याकरणातील चुका यांमुळे आत्मविश्वास डळमळीत होतो. कृत्रिम बुद्धिमत्तेवर (एआय) आधारित साधने अशा चुका दाखवून सुधारणा सूचवितात. त्यामुळे लेखकाचे लक्ष भाषेच्या अडचणीपेक्षा आशयावर केंद्रित राहते. ही बाब नवोदित लेखकांसाठी विशेषतः उपयुक्त ठरते. महत्त्वाचे म्हणजे, एआय लेखकाच्या जागी लेखन करत नाही; तर लेखकाला अधिक सक्षम बनवते. जसे गुरु शिष्याला मार्गदर्शन करतो, तसे एआय नवोदित लेखकाला लेखनप्रक्रियेतील अडथळे पार करण्यास मदत करते. या दृष्टीने एआयचे स्वरूप 'साहाय्यक' असेच ठरते.

३. सर्जनशीलता, मौलिकता आणि मानवी संवेदना : एआयची मर्यादा

कृत्रिम बुद्धिमत्ता कितीही प्रगत असली, तरी तिची सर्जनशीलता ही मानवी सर्जनशीलतेच्या तुलनेत मूलतः वेगळी आहे. एआय ही उपलब्ध माहिती, भाषिक नमुने आणि सांख्यिकीय शक्यता यांच्या आधारे मजकूर निर्माण करते. ती अनुभवत नाही, वेदना भोगत नाही, आनंद उपभोगत नाही. साहित्य मात्र अनुभवातून जन्माला येते. नवोदित लेखकांसाठी ही जाणीव अत्यंत महत्त्वाची आहे. एआयचा

अतिरेक केल्यास लेखन यांत्रिक, सपाट आणि भावनाहीन होण्याचा धोका संभवतो. त्यामुळे एआयचा वापर करताना लेखकाने स्वतःची अनुभूती, वैचारिक भूमिका आणि भावनिक प्रामाणिकता केंद्रस्थानी ठेवणे आवश्यक आहे. मौलिकतेचा प्रश्नही येथे महत्त्वाचा ठरतो. एआयने दिलेले सूचविलेले मजकूर हे अनेकदा आधीच्या साहित्याच्या प्रतिरूपांवर आधारित असतात. नवोदित लेखकाने त्याचा वापर केवळ प्रेरणा म्हणून करावा; थेट अनुकरण किंवा अवलंबित्व टाळावे. अन्यथा साहित्यिक मूल्यांची घसरण होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

४. मराठी साहित्यपरिसरात एआय : संधी आणि आव्हाने

मराठी साहित्यपरिसरात एआयचा वापर हा अजूनही प्रारंभिक टप्प्यावर आहे. इंग्रजीच्या तुलनेत मराठी भाषेसाठी उपलब्ध असलेली एआय साधने मर्यादित आहेत. तरीही भाषांतर, शब्दसंग्रह विस्तार, बोलीभाषेचे दस्तऐवजीकरण आणि डिजिटल प्रकाशन या क्षेत्रांत एआय मोठी संधी निर्माण करू शकते.

नवोदित मराठी लेखकांसाठी एआय ही केवळ लेखनाची मदत नसून प्रकाशन, वाचकांपर्यंत पोहोच आणि अभिप्राय मिळवण्याचे माध्यम ठरू शकते. डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर लेखन सादर करताना एआयवर आधारित विश्लेषण साधने वाचकांची प्रतिक्रिया समजून घेण्यास मदत करतात. मात्र याचबरोबर भाषिक शुद्धता, सांस्कृतिक संदर्भाची अचूकता आणि स्थानिक बोलींचे जतन यांसारखी आव्हानेही आहेत. एआयला मराठी समाजजीवनाची सूक्ष्म जाण नसल्याने चुकीचे अर्थनिर्णयन होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे मानवी संपादन अपरिहार्य ठरते.

५. संतुलित वापराची आवश्यकता : लेखक आणि एआय यांचे सहअस्तित्व

नवोदित लेखकांसाठी सर्वात महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे एआयचा संतुलित वापर. एआय ही लेखनाची काठी नाही, तर लेखनाला दिशा देणारी मशाल आहे. तिचा उपयोग करून लेखक अधिक सक्षम होऊ शकतो; परंतु तिच्यावर पूर्ण अवलंबित्व केल्यास लेखकाची स्वतःची ओळख धूसर होण्याचा धोका असतो. लेखक आणि एआय यांचे नाते हे सहअस्तित्वाचे असावे, स्पर्धेचे नव्हे. जिथे मानवी कल्पनाशक्ती, संवेदना आणि सामाजिक भान आवश्यक आहे, तिथे एआय मर्यादित ठरते. आणि जिथे माहिती प्रक्रिया, भाषिक सुधारणा आणि तांत्रिक मदत आवश्यक आहे, तिथे एआय उपयुक्त ठरते.

भविष्यातील साहित्यनिर्मिती ही 'मानव आणि तंत्रज्ञान' या संयुक्त प्रक्रियेवर आधारित असेल. नवोदित लेखकांनी या वास्तवाची जाणीव ठेवून एआयचा वापर विवेकबुद्धीने, सर्जनशीलतेला पूरक अशा पद्धतीने करणे, हेच या अभ्यासाचे मुख्य निष्कर्ष आहेत.

निष्कर्ष

वरील संशोधन अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की, कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही नवोदित लेखकांसाठी धोकादायक प्रतिस्पर्धी नसून एक प्रभावी साहाय्यक साधन आहे. लेखनप्रक्रिया सुलभ करणे, भाषिक अडथळे दूर करणे, आत्मविश्वास वाढवणे आणि नव्या शक्यता उघडणे या सर्व बाबींमध्ये एआय महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते. मात्र सर्जनशीलतेचे केंद्रस्थान मानवी अनुभूतीकडेच राहिले पाहिजे. एआय आणि लेखक यांचा संतुलित संवादच भविष्यातील साहित्यनिर्मितीला समृद्ध करू शकतो.

संदर्भ:-

1. कृत्रिम बुद्धिमत्ता (A I): इतिहास आणि वर्तमान - श्री जगदीश काबरे
2. बुद्धिमत्तेचे नवे युग AI आणि मी Artificial Intelligence माझा साहाय्यक, शिक्षक, मार्गदर्शक - लेखक/संपादक- सुरेंद्र ढोबळे, गणेश शिंदे, सचिन काकडे
3. कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि यंत्रमानव - अतुल कहाते
4. कृत्रिम बुद्धिमत्तेचे तंत्रज्ञान : उपयोग आणि आव्हानं - आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स - डॉ. गिरीश वालावलकर
5. इंटरनेटवरील काही माहिती